

УДК 94(477.83/.86):262.4

Іван ПАСЛАВСЬКИЙ*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України***УЧАСТЬ АДЕПТІВ СТАРОГО ГАЛИЦЬКОГО МОСКВОФІЛЬСТВА
У ПІДГОТОВЦІ ТА ПРОВЕДЕННІ ЛЬВІВСЬКОГО ПСЕВДО-СОБОРУ
1946 РОКУ**

Автор висуває і документально обґрунтовує тезу про активну роль промосковськи настроєних галицьких священників і мирян в ліквідації Української Греко-Католицької Церкви на так званому Львівському церковному соборі в березні 1946 року.

Ключові слова: Галичина, Греко-Католицька Церква, русофільство, московфільство, псевдособор.

Почнімо з констатації того факту, що Львівський псевдособор 1946 року був наслідком дії як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. До перших насамперед слід віднести появу якісно нових акцентів у церковній політиці більшовицької верхівки СРСР, що намітилися під кінець Другої світової війни. Йдеться про радикальну метаморфозу, що її пережили ще недавні войовничі атеїсти, які з нещадних гонителів Христової віри й жорстоких переслідувачів православного духовенства раптом перетворилися на активних реаніматорів Російської Православної Церкви. Ця зміна церковної політики Сталіна та його оточення реально окреслилася восени 1943 року після поразки німців під Курськом, коли стало очевидним, що переможцем з війни вийде СРСР. Кульмінацією цього процесу було відновлення у вересні цього ж року патріаршого статусу РПЦ, яке з дозволу Сталіна та за його наказом провели органи НКВД спільно з чотирма вцілілими від фізичного знищення православними церковними ієрархами.

З огляду на новий «генеральний курс» Москви, яка за рекордно короткий час перетворила Російську Православну Церкву з переслідуваної та упослідженої на основну опорну конфесію тоталітарно-атеїстичного режиму, державно-компартиїні структури і спецслужби на місцях почали проводити політику максимального сприяння (порівняно з іншими конфесіями) та надання особливих привілеїв ієрархам і священникам РПЦ. Взамін ця воскресена колишніми своїми мучителями Церква послушно перетворилася на службу безбожницької держави, стала «гвинтиком» у сталінській машині терору та знаряддям утисків і духовного гноблення мільйонів вірних інших конфесій і Церков.

Та прагнення перетворити РПЦ в абсолютно залежну від державної влади інституцію, в своєрідний «департамент духовних справ», було лише однією з причин її реанімації у вересні 1943 року. Не менш важливою причиною цього несподіваного кроку великого антихриста Сталіна був той факт, що упродовж 1941 - 1942 рр. на величезних територіях (Східна

Україна, Білорусія, західні області Росії), окупованих німцями, інший великий антихрист ХХ століття Гітлер відновив тисячі православних парафій, знищених більшовиками під час церковних погромів у 20 - 30-і рр. В міру того, як радянські війська почали звільняти ці території від німців, перед владними органами, що поверталися, поставала проблема: що робити з діючими храмами і парафіями, відкритими німцями? Зрозуміло, що ні з ідеологічного, ні з «патріотичного» погляду закривати їх знову було недоцільно. Залишалось лише взяти їх під суворий контроль держави, а це можна було зробити тільки руками привілейованої, але добре прирученої Церкви. Звідси - несподівана прихильність сталінського режиму до РПЦ саме після «корінного перелому» у війні з німцями та початку визволення окупованих територій.

Мотиви реанімації РПЦ, особливо відновлення її патріаршого устрою, мали і свій глобальний, міжнародний вимір. З історичних документів та наукових досліджень, оприлюднених за останнє двадцятиліття¹, знаємо, що саме після битви на Курській дузі Сталін та його оточення стали всерйоз планувати великий «освободительний» похід не тільки в Центрально-Східну Європу, а й у південному напрямку - на Туреччину, з метою анексії її вірменських і балканських територій. Давня московська імперська ідея - стати державною ногою над Босфором і Дарданеллами - замаєчила в Кремлі на повну силу і породила відповідну політику. Над Босфором височів Істамбул, давній Константинополь, а в ньому засідав, хоч і змиршавілий, але все ще авторитетний у православному світі Константинопольський патріарх, якого в разі успіху планованої акції легко можна було замінити патріархом Московським. Про те, що такі плани були, свідчить проект, складений патріархом Сергієм 1944 року, за яким передбачалася зміна диптиху православних патріархів: відтепер перше місце в ньому мав займати не Константинопольський патріарх, а Московський. Цей, відредагований в такий спосіб, диптих планувалося затвердити на всеправославному соборі, який мав відбутися одразу після війни. Це було вельми доречним, бо зовсім поряд були православні Болгарія, Греція, Сербія, Македонія. У головах комуністичних вождів у Кремлі зароїлися плани створення нової комуно-православної суперімперії, а цього без потужної РПЦ на чолі з патріархом здійснити було неможливо. Цей факт значною мірою пояснює, чому РПЦ була відновлена не в синодальному, а в патріаршому статусі, який куди більше надавався для управління Церквою з боку держави.

¹ Див. головним чином: Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках. Збірник документів і матеріалів. Текст й упорядкування *Гайковського М. І.* - Львів: Місіонер, 2006; *Білас І.* Репресивно-каральна система в Україні: 1917-1953. Суспільно-політичний та історично-правовий аналіз: У 2 кн. - Київ: Либідь, 1994. - Кн. 2; *Сергійчук В.* Нескорена Церква: Подвижництво греко-католиків України у боротьбі за віру й державу. - Київ: Дніпро, 2001; *Восіурків В. R.* The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939-1950). - Edmonton-Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1996 (Українське видання: *Боцюрків Б.* Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава: 1939-1950. Пер. з англ. - Львів: Вид-во УКУ, 2005).

Зрозуміло, що в глобальні плани створення євразійської комуно-православної імперії ніяк не вписувалася Українська Греко-Католицька Церква, яка, крім того, що була структурною одиницею Вселенської Католицької Церкви, залишалася на той час єдиною духовною субстанцією галицьких і закарпатських українців, санкцією і опорою українського національно-визвольного руху. Тому вона з волі Москви була поставлена поза законом.

Що стосується внутрішніх чинників, які полегшували організаторам підготовку і проведення Львівського псевдособору 1946 року та прийняття на ньому відповідних рішень, то тут головну роль відігравав людський фактор. Маємо на увазі мотиви і рації тих із середовища греко-католицького духовенства, які пішли на співпрацю з новим режимом. Одразу скажемо, що це співробітництво мало різний ступінь «інтенсивності» і різну психологічну мотивацію. Як відомо, на «Львівський собор» було «обрано» 225 делегатів-священиків, з яких прибули до Львова і взяли участь у «соборі» 216 осіб. Як показують документи, більшість із них - це стероризовані і залякані панотці, які погодилися взяти участь у «соборі» під тиском каральних органів. Тим більше це можна сказати про тих греко-католицьких священиків, які після «собору» то тут, то там стали «возз'єднуватися» з РПЦ. Реальна загроза ув'язнень і депортацій змушувала багатьох священиків ставити свій підпис під рішенням «собору». Однак більшість із них, - і на цьому треба особливо наголосити, - підпорядкувавшись структурно РПЦ, православними так і не стали. Вони продовжували правити за греко-католицькими церковними приписами, зберігали в непорушності греко-католицькі обряди, Св. Тайну Пресвятої Євхаристії здійснювали на антимінсах, посвячених греко-католицькими єпископами, що каралися вже в той час по тюрмах і концтаборах. Ба більше, сміливіші з них під час Богослужб, хто тихцем, а хто відкрито поминали ієрархію розп'ятої церкви¹.

Але сказане, підкреслюємо, стосується більшості «возз'єднаних» священиків. Була, однак, меншість, яка цілком свідомо стала на шлях відступу від віри і Церкви, в якій хрестилася і якій присягала. Саме на цю меншість і опиралася безбожницька влада в своєму поході проти УГКЦ.

До цієї меншості належали священики, які різними шляхами прийшли до апостатства. Одні - з вродженого пристосуванства та політичної доцільності, інші - з ідейних переконань. Ці другі рекрутувалися головню з недобитків старого галицького москвофільства, яке все ще жевріло по деяких священицьких родин та в середовищі окремих представників довоєнного радянофільського комуністичного руху (т.зв. капезеушників).

І тут ми впритул підійшли до основної теми нашого виступу: роль і місце москвофілів у підготовці і проведенні Львівського псевдособору 1946 року. Але спершу годиться бодай загально сказати про саме явище

¹ *Стоцький Я.* Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946-1989 р.). - Тернопіль: Вид-во «Підручники і посібники», 2003. - С. 83-87.

московфільства як про суспільно-політичну ідеологію, що поширювалася в середовищі всіх верств галицького суспільства - інтелігенції, селянства і духовенства. Галицьке московфільство як окрема ідейно-суспільна течія розвинулося з давнього галицького русофільства в останніх двох десятиліттях ХІХ століття. Початки самого русофільства в Галичині сягають 40-х рр. цього ж століття, коли стали проникати сюди ідеї панславізму. Первісно це явище мало мовно-літературний характер: з розвитком національної самосвідомості автохтонного населення Галичини, який особливо прискорився після її входження до складу Австрійської монархії (1772 р.), терміни «Русь», «русин», «руський» стали все глибше вкорінюватися у свідомості галицьких українців. Це явище на перших порах мало позитивне значення, бо воно допомагало протиставити себе «Польщі» та «полякам», і таким чином утверджувало власну *руську* ідентичність, яка з плином часу розвинулася до *української*. Разом з тим, воно мало і негативні наслідки. Позаяк сусідня Московська імперія, у володінні якої знаходилася більша частина питомих україно-руських земель, ще 1721 року офіційно присвоїла собі історичну назву «Русь» з інваріантом «Россия», то цей факт давав підставу деяким галицьким русофілам, які покладали надії на Москву як «визволительку» слов'янських народів, зробити далекосяжний висновок, що «русини» Галичини і «русские» Московії - це один і той же народ: «от Камчатки до Карпат»¹.

Необхідно відзначити, що впродовж ХІХ ст. русофільська ідеологія розвивалася й утверджувалася доволі успішно і на початку ХХ ст., вже у формі московфільства, сягнула свого найбільшого впливу. Досить сказати, що її прихильниками й глашатаями в різний час були такі відомі галицькі діячі, як історики Денис Зубрицький (1777 - 1862), Антоній Петрушевич (1821 - 1913), Ісидор Шараневич (1829 - 1901), поети Яків Головацький (1814 - 1888), Іван Гушалеви́ч (1823 - 1903), Іван Наумович (1826 - 1891), Богдан Дідицький (1827 - 1908), церковні достойники - Спиридон Литвинович (1810 - 1869), Михайло Малиновський (1812 - 1894), Йосиф Сембратович (1821 - 1900) та ін. В їхніх руках опинилися такі впливові

¹ Докладніше про зародження та еволюцію московфільства див.: *Терлецький О.* Московфіли й народовці в 1870-х рр. - Львів, 1902; *Павлик М.* Московфільство та українофільство серед австро-руського народу. - Львів, 1906; *Лозинський М.* Українство і московфільство серед українсько-руського народу в Галичині. - Львів, 1909; *Левіцький К.* Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. - Львів, 1926; *Андрусак М.* Нариси з історії галицького московфільства. - Львів, 1935; *Його ж:* Генеза й характер галицького русофільства в ХІХ-ХХ ст. - Прага, 1941; *Аркуша О., Мудрий М.* Русофільство в Галичині в середині ХІХ - на початку ХХ ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* - Львів, 1999.- Вип. 34.-С. 231-268; *Орлевич І.* Ставропігійський інститут у Львові (кін. ХУІІ - 60-і рр. ХІХ ст.). - Львів: Логос, 2000; *Мудрий М.* Галицьке русофільство в сучасній історіографії: стан і перспективи дослідження // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* - Львів, 2001. - Вип. 9. - С. 254-280; *Киричук О.* Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини другої половини ХІХ-початку ХХ століття.- Львів: Логос, 2001; *Сухий О.* Від русофільства до московфільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті). - Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003; *Райкієвський І. Я.* Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття: монографія. - Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2012.

галицькі культурні та науково-освітні установи, як «Ставропигийский институт», «Галицко-Русская матица», «Народний домь», «Общество им. М. Качковского». Москвофіли володіли численною пресою, зокрема популярними газетами «Слово» (1861 - 1887), «Прикарпатская Русь» (1909 - 1913), «Галичанинь» (1893 - 1913) та ін. Ця та інша видавнича продукція виходила спершу так званим «язичієм» (церковно-слов'янсько-російсько-українська мовна мішанина), а на зламі ХІХ - ХХ століть повністю перейшла на російську мову. Практично вся москвофільська преса в Галичині фінансувалася Москвою. Це значною мірою визначило теорію і практику москвофілів, які повели шалену антиукраїнську кампанію, відкрито заперечуючи існування окремого українського народу та його мови.

Однак всі зусилля москвофілів у боротьбі з українством, хоч і гальмували, але не змогли зупинити природного і об'єктивного процесу формування української національної самосвідомості в Галичині. Події часів Першої світової війни та перших років після її закінчення виразно показали історичну приреченість галицького москвофільства. Національно-визвольні змагання 1917 - 1921 рр. завдали смертельного удару по ідеології і практиці москвофілів: більшість із них в цей період перейшли на українські позиції. І тільки поразка національної революції 1921 року, коли за міжнародними договорами західноукраїнські землі ввійшли до складу відродженої польської держави, дала шанс його недобиткам отямитися і знову появитися на історичній арені.

В 20 - 30-х рр. ХХ століття, хоч значно ослаблене, галицьке москвофільство існувало у формі двох течій: радянофільської та полонофільської. До першої належала молодша генерація москвофілів, які під впливом розвалу царської Росії і постанов СРСР перейшли на українську сторону, що найбільше проявилось у вживанні ними української мови і підтримці процесу українізації на Зазбручанській Україні. Однак своє москвофільство вони зберегли, але тепер уже в комуністичній обгортці. Відомими представниками цієї генерації були Ярослав Галан, Богдан Дудикевич, Кузьма Пелехатий та ін.

Менша частина міжвоєнних москвофілів продовжувала сповідувати старі гасла «єдінаго руссаго народа от Камчатки до Карпат», і далі послуговувалася російською мовою, але різко змінила свою політичну орієнтацію: тепер представники цієї меншості стали великими польськими патріотами, а польська влада радо їм сприяла. Діяльність москвофілів розколювала український табір, що було на руку полякам. Ось що пише про це відомий історик і дослідник галицького москвофільства Микола Андрусак (1902 - 1985): «в часах приналежносте Галичини до бувшої польської держави 1919 - 39 рр. стали москвофільські могікани просто польськими прислужниками в поборюванні українського національного руху. Таке їхнє становище пхало їх до національного ренегатства вже не в російський, тільки в польський бік. Зразком таких польських прислужників були: бувший комісар львівського «Народного Дому» і посол до польського сейму

Михайло Бачинський, редактор криницького «Лемка» учитель Методій Трохановський, адвокат д-р Орест Гнатишак та інші. Перед поляками вони не признавалися до москвофільства, тільки погоджувалися на польську концепцію окремих від українського і російського народів галицьких *русинського й лемківського* народів, чи радше племен, готових до асиміляції з поляками»¹.

Після закінчення Другої світової війни, коли західноукраїнські землі знову ввійшли до складу УРСР, адепти старого галицького москвофільства були приласкані радянською владою. Так, у її фаворі перебував згадуваний Я. Галан, головою Львівської обласної ради в один час був К. Пелехатий, а Б. Дудикевич став директором музею В. Леніна у Львові. Ситі посади отримали також менш знані, часто приховані, москвофіли. Саме на них опиралася чужинецька влада у своїй національній та церковній політиці в Галичині.

Повертаючись до львівських церковних подій березня 1946 року, є всі підстави ствердити, що москвофільський чинник відігравав у підготовці псевдособору та прийнятті його рішень важливу роль. Про це насамперед свідчить активна участь у цій акції мирян і священників - колишніх москвофілів. Деякі з них були делегатами «собору», а інші створювали ідеологічне прикриття його рішенням і постановам. Особливо старався на цій ниві вже згадуваний Я. Галан, запеклий москвофіл, погромник українських національних і церковних святощів. Його публікації 1945 - 1946 рр. «ідейно» оправдували арешт і ув'язнення греко-католицького єпископату на чолі з митрополитом Йосипом Сліпим, депортацію «упорствующих» священників та саму ліквідацію УГКЦ. Симптоматично, що книжку «Діяння Собору», яка з'явилася одразу після його завершення, вінчає апологетична розвідка відомого львівського москвофіла В. Ваврика². В 1918 - 1919 рр., коли тисячі галицьких і наддніпрянських юнаків проливали свою кров за свободу і незалежність України, цей родовитий галичанин, виходець із москвофільської родини в лавах денікінської армії боровся за «єдиную і неделимую».

Сам голова так званої «Ініціативної групи по возз'єднанню Греко-Католицької Церкви з Руською Православною Церквою», що була створена 28 травня 1945 року під патронатом НКВД, о. д-р Гавриїл Костельник у молодості грішив русофільством. Це його русофільство, притуплене українським національно-визвольним зривом 1917 - 1921 рр. та подальшим зростанням української національної свідомості в 20 - 30-і рр. минулого століття, вийшло назовні після 1939 року, коли стало очевидним, що Москва рано чи пізно анексує західноукраїнські землі. Уважний читач, ознайомившись із документами, що вийшли з-під пера о. Г. Костельника, особливо тими, що були написані ним не під диктовку спецслужб, а з власної

¹ Андрусак М. Генеза й характер галицького русофільства в XIX-XX ст. - Прага, 1941. - С. 17-18.

² Діяння Собору греко-католицької церкви у Львові 8-10 березня 1946 р. - Львів: Вид. президії Собору, 1946. - С. 170-175.

ініціативи, так би мовити, з внутрішньої потреби, легко віднайде в них рецидиви старого галицького москвофільства. Щоб у цьому переконатися, досить переглянути його виступи та публікації, де він оголошує війну Римові і всьому католицькому Заходові, ідеалізує православний Схід і ратує за «возз'єднання з єдиновірною Москвою». Недавно померлий визначний український історик Ярослав Дашкевич, який особисто знав Г. Костельника, писав: «З родинного Руського Керестура Г. Костельник приніс зі собою наївне простонародне москвофільство. У конфліктних ситуаціях між Львовом та Римом (що часто загострювалися, як наслідок польських впливів у Ватикані) Г. Костельник беззастережно висловлювався за східний, візантійський традиціоналізм у Греко-Католицькій Церкві, а, відповідно до свого вибухового темпераменту, різко реагував на справжні та уявні прояви латинізації в обряді, в церковній адміністрації, в релігійній політиці. Як теолог і як практичний церковний діяч, він був людиною, зачарованою на Схід, на Святу Русь, на реальне відродження цієї Святої Русі в Україні. В цьому, виходило б, бачив свою місію»¹.

Отож ця «зачарованість на Схід» та ще надмірне восточництво і візантоманія, які дослівно пронизують всі богословсько-філософські писання о. Г. Костельника, були, без сумніву, тими світоглядними раціями, які полегшили його моральний вибір - перехід в московське православ'я.

Опубліковані досі документи й матеріали, що вис висвітлюють організацію та перебіг Львівського псевдособору 1946 року, свідчать, що, крім Г. Костельника, у цій акції активну участь брали інші священники-москвофіли. Як доносив в одному зі своїх листів на ім'я патріарха Алексія сам Г. Костельник, таких священників у цей час було близько 80 осіб. Вони походили із старих священницьких родин, де з ностальгією згадували про золоті царські рублі, які до Першої світової війни Москва щедро посилала "галицким страдальцям за русскую народность и православие". Радянські рублі не були золотими, але й вони не смерділи. Документи особливо наглядно демонструють постаті й жебрачу суть двох таких колишніх галицьких москвофілів - о. Й. Винницького та о. Й. Романюка. У своїх дописах на адресу радянських каральних органів вони таврували «українських націоналістів, бандерівців і уніатів», особливо василіян, яких називали «найбільшими ворогами Советського Союзу», а для себе просили «уділення заповоги державної» і багатих парафій².

Також інші історичні документи виразно засвідчують, що то власне москвофільське ядро колишнього греко-католицького духовенства було ударною силою НКВД як у підготовці і проведенні Львівського псевдособору 1946 року, так і в подальшому «возз'єднанні» уніатів з Російською Православною Церквою. Саме священники-москвофіли були секретарями,

¹ Дашкевич Я. Гавриїл Костельник - постать складна чи ускладнена? // Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / 2-ге вид., виправл. й доповн. - Львів, 2007. - С. 631.

² Див.: Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках. Збірник документів і матеріалів. - С. 78-81.

головними агітаторами та ораторами на «соборі», де гнівно таврували Рим і папство та славословили «великого Сталіна», СРСР і московську Церкву¹.

Така поведінка adeptів старого галицького москвофільства була закономірним епілогом їхньої еволюції в бік православної Москви. В XIX ст. цей шлях протоптав відомий апологет «святої Русі» і ревнитель православія Іван Наумович, а в XX ст. його повторив Гавриїл Костельник зі своїми духовними однодумцями.

Ivan PASLAVSKYI

**PARTICIPATION ADHERENTS OF THE OLD GALICIAN
RUSSOPHILISM IN PREPARING AND CARRYING THE LVIV
PSEUDOSYNOD 1946**

The author proposes documentarily and substantiates the thesis of the active role of the pro-Moscow Galician configured priests and laity in the liquidation of the Ukrainian Greek Catholic Church in Lviv so-called church council in March 1946.

Key words: *Galicia Greek Catholic Church, Russophilia, Russophilism, pseudosynod.*

¹ Див.: Діяння Собору греко-католицької церкви у Львові 8-10 березня 1946 р. - С. 26-91.